

השפעת המלחמה על הזירה הישראלית-סורית –

נדרש סל כלים חדש

כרמית ולנסי

לסוריה ולרוסיה מערכת יחסים איתנה ורבת שנים, ראשיתה בימי ברית המועצות. הקשר בין המדינות התחזק בשנות ה־80 של המאה ה־20, ובעיקר לאחר מלחמת לבנון הראשונה. קריסת ברית המועצות בתחילת שנות ה־90 הובילה להתרחקות זמנית בין המשטרים, בעיקר בעקבות סוגיית החוב של סוריה לרוסיה בעבור קניית מערכות נשק. עלייתו של פוטין לשלטון והשאירה הרוסית לנוכחות במזרח התיכון הובילו להתקרבות מחודשת בין המדינות. בניגוד לעמדת רוב מדינות האזור והזירה הבינלאומית התייצבה רוסיה לצידו של הנשיא בשאר אל-אסד בתחילת המהומות בסוריה במארכ 2011. רוסיה ראתה במרד נגד אסד אירוע בעל חשיבות וגיבשה אסטרטגיית מעורבות סדורה. מוסקבה ראתה בנשיא הסורי נכס, ונפילתו הייתה עלולה לגלם פגיעה באינטרסים הרוסיים. בשנים הראשונות למלחמת האזרחים סיפק פוטין סיוע צבאי לצבא הסורי ולכוחות האיראניים שפעלו להצילו, וכן תמיכה דיפלומטית גורפת בדיונים באו"ם ומחוצה לו.

המעורבות הרוסית בסוריה, שהתבטאה בפתיחת מערכה אווירית רוסית נגד מתנגדי אסד, הפכה מאז ספטמבר 2015 לחסרת תקדים. בשיא עוצמתה של הנוכחות הצבאית הרוסית כלל סדר הכוחות הצבאיים כ־70 מטוסי קרב (סוחוי 24, 25, 30, 34 ו־35), מטוסי תובלה ומסוקי קרב, מאות כלי טיס בלתי מאוישים (כטב"ם), מערכות מתקדמות של הגנה אווירית (S-400, SA-22), לוחמה אלקטרונית, טנקים מסוג T-90, ספינות, צוללות וכ־4,000 חיילים, לרבות יחידות קומנדו.

מטרתה המיידית של המעורבות הצבאית הרוסית בסוריה הייתה לסייע לכוחותיו של אסד להשתלט מחדש על השטחים החיוניים במדינה ולדכא את המאמץ ההתקפי של המורדים. הכוחות הרוסיים ששוגרו לסוריה פעלו במסגרת קואליציה ששותפיה היו הצבא הסורי, כ־2,000 לוחמים איראניים מכוח קודס ומרבית כוחו הלוחם של ארגון חזבאללה. הכוחות הללו היו המערך היבשתי של הקואליציה, ואילו הרוסים סייעו בעיקר באש מן האוויר ובהתחמשות. עם שוך הלחימה ועם התייצבותו של המשטר הסורי כשנתיים לאחר מכן, העמיקה רוסיה את אחיזתה במדינה והפכה לשחקן דומיננטי בעיצוב פניה של סוריה בעידן שלאחר המלחמה.

מלבד התכלית הראשונית של הצלת אסד והחשש מפני עלייה בתפוצתם של גורמים קיצוניים בעלי סדר יום ג'האדיסטי המאיימים על רוסיה עצמה, זיהתה מוסקבה בסוריה הזדמנות לבסס את מעמדה בלב המזרח התיכון ולהיות חלק מן התחרות הבין-מעצמתית. בכסות של לוחמה בטרור בכלל ובארגוני הג'האד העולמי (דאע"ש ואל-קאעידה) בפרט, הצליח פוטין לממש את יעדיו הצבאיים ולשלוח את כוחותיו לרחבי המדינה הסורית ללא התנגדות בינלאומית.

כדי לצמצם את הסיכונים הכרוכים במעורבות צבאית, יישם פוטין עיקרון סובייטי מוכר של "דיות סבירה" (Reasonable Sufficiency) המוגבל לפריסת מטוסים ומערכות הגנה אווירית ונועד למעשה לייצר מקסימום השפעה במינימום השקעה צבאית. בעקבות תיאום הדוק עם איראן הבטיחה רוסיה שאיראן תפרוס את הכוח הקרקעי הנחוץ למאבק במתנגדי אסד. נוסף לכוח האווירי שלחה מוסקבה אלפי שוטרים ויועצים צבאיים בעלי ידע טכנולוגי, והם שולבו בשורות הצבא הסורי.

במארס 2016 הכריז פוטין על נסיגת הכוחות הרוסיים מסוריה, ככל הנראה כדי לשכך את הביקורת מבית בנוגע לנחיצות המעורבות בסוריה, אולם בפועל לא השתנה היקף המעורבות. ההישגים הרוסיים היו רבים יותר מן התכלית הראשונית להצלת הנשיא הסורי ואפשרו לרוסיה למצב עצמה בלב המזרח התיכון.

מנקודת מבטה של רוסיה נוכחותה בסוריה משרתת כמה אינטרסים מרכזיים: א. נוכחות צבאית בלב המזרח התיכון – עצם קיומם של שני בסיסים צבאיים רוסיים מעצים במידה רבה את יוקרתה ואת מעמדה של מוסקבה גם מול ארצות הברית, טורקיה ונאט"ו. ב. סוריה הפכה למעבדת ניסויים צבאיים רוסיים לבחינת כלי נשק חדשים ודוקטרינות צבאיות ואף לתצוגת תכלית של כלי הנשק שלה כדי להגביר את מכירותיהם למדינות האזור. ג. במישור הדיפלומטי הכניסה לסוריה פתחה לרוסיה שער למזרח התיכון, ודרכו היא מינפה את קשריה המדיניים עם מדינות האזור – מצרים, ירדן, טורקיה, לוב ומדינות המפרץ – והצליחה למצב עצמה בתור מתווך אזורי.

נוסף על הממד הגאופוליטי קידמה רוסיה גם אינטרסים כלכליים בסוריה, בהם שמירה על נתיבי שיט פתוחים בים התיכון כדי לממש את שאיפתה לנוכחות בנמלי מים חמים ולהבטחת גישה פתוחה לאוקיינוסים. ובעשור האחרון חתמה רוסיה עם המשטר הסורי על הסכמים להקמת פרויקטים כלכליים להפקת נפט, גז ופוספטים.

השפעות המלחמה באוקראינה על הנוכחות הרוסית בסוריה

המלחמה באוקראינה עוררה בדמשק חשש בנוגע למידת הקשב הרוסי למדינה ובעיקר להמשך התמיכה במשטר אסד. מתחילת המלחמה הביע המשטר הסורי תמיכה נחרצת במהלכים הרוסיים, ושלל ערוצי התקשורת הרשמיים מטעמו גויסו כדי לדברר את העמדה הרוסית. בשיחת הטלפון ראשונה בין אסד לפוטין מאז הפלישה טען הנשיא הסורי כי "רוסיה אינה מגינה רק על עצמה, אלא על העולם כולו ועל עקרונות הצדק והאנושות, וכי מדינות המערב תומכות בפעילי הטרור בסוריה ובנאצים באוקראינה ובמקומות אחרים בעולם".¹ ואולם אפשר להניח שבחדרי הדיונים בדמשק כרסם חשש של ממש מהשלכותיה של המלחמה על המדינה הסורית הרעועה – חשש מהוצאת הכוחות הרוסיים מן המדינה לטובת המלחמה באוקראינה, חשש מהפסקת התמיכה הכלכלית ובעיקר מאספקת החיטה למדינה שכן רוסיה היא יצואנית החיטה הגדולה ביותר של סוריה, ולבסוף חשש שישראל תנצל את הקשב הרוסי למלחמה באוקראינה לשם הגברת התקיפות האוויריות במדינה. ואכן הכשלים במערכה אילצו את מוסקבה לדלל חלק מכוחותיה בסוריה לטובת הלחימה באוקראינה. הצורך בחיילים מיומנים באוקראינה גרם לצבא הרוסי לפנות גם חלק מעמדותיו ברחבי סוריה – במדבר שמזרחית לחומס, בחמה, ברקה שבצפון מזרח המדינה וכן באזור דיר א־זור. מוערך כי בשנת 2022 הסיגה רוסיה מסוריה 1,500 חיילים לכל הפחות, בעיקר לוחמים ואנשי "כוח וגנר", מקצתם הוחלפו בכוחות של המשטרה הצבאית. נוסף לרידוד הכוחות נאלצה רוסיה להחזיר לשטחה את אחת ממערכות ההגנה האווירית מסוג S-300 שהייתה מוצבת מאז 2018 בצפון-מערב סוריה כדי להגן על מתחם של תעשייה ומחקר צבאיים ליד העיר מסיאף.²

גם המרד של "כוח וגנר" בשלטון הרוסי שהתרחש ביוני 2023 בפיקודו של יבגני פריגוז'ין, לא היטיב עם מעמדה ועם מצבה של רוסיה בסוריה. המרד טרפד משא ומתן מתקדם של פריגוז'ין עם משטר אסד, מהלך שנועד להפוך את סוריה לבסיסו העולמי המרכזי של הכוח ולהגדילו שם מכ-4,000 לוחמים לכ-70,000. ימים ספורים לאחר המרד עצרו המשטרה הצבאית הרוסית ושירותי המודיעין הסוריים בבסיס חיל האוויר הרוסי "חמיימים" כמה משכירי החרב הבכירים של וגנר הפועלים בדיר א־זור, בדמשק ובסוידא שבדרום. בפגישה בין

1 Al Jazeera Reporting Team, "'Correction of history': Syria president praises Ukraine invasion", *AlJazeera*, February 25, 2022, <https://bit.ly/40bl1vy>

2 Patrick Kingsley and Ronen Bergman, "Russia Shrinks Forces in Syria, a Factor in Israeli Strategy There", *New York Times*, October 19, 2022, <https://bit.ly/3FxoZ1z>

סגן שר החוץ הרוסי סרגיי ורשינין ובין אסד ביקש הנשיא למנוע יציאה של הכוחות מסוריה ולהבטיח את המשך הסיוע הרוסי והמעורבות הרוסית במדינה. הכוחות הרוסיים שנותרו בסוריה פועלים כעת תחת ניהול ישיר של הקרמלין.

ואולם אין לראות בהתפתחויות אלו נסיגה מן המעורבות הרוסית בסוריה או שינוי גדול בה. למעשה רוסיה ממשיכה לשחק תפקיד בפעילות הצבאית, נוטלת חלק פעיל בתמרונים משותפים, לרבות בתרגילים צבאיים משותפים ורחבי היקף המתקיימים באופן קבע בסוריה, ומשמרת נוכחות מספקת של כוחותיה ברחבי המדינה. עם זאת ניכר שהיקף הסיוע הצבאי למשטר ומידת החדירה של הכוחות הרוסיים לצבא הסורי נמצאים במגמת ירידה ביחס לשנים קודמות, ואפשר שמגמה זו תתחזק. על כך מעידים שני מסמכים שהודלפו ליומון אלקדס אל-ערבי, הראשון בהם (פברואר 2024), חשף את המתיחות השוררת בין מפקדי הכוחות הרוסיים למפקדי יחידות צבא סוריה, כולל האשמות רוסיות על הנחייה סורית למדר קצינים רוסים מפעילות הצבא הסורי ולהגביל את חשיפתם לחומרים מודיעיניים. המסמך השני (מרץ 2024) יועד לשר ההגנה הרוסי, וחושף את החלטתה של רוסיה לקצץ בחצי את עלויות מימון גייס 5, אחד מהגופים החשובים ביותר בצבא הסורי המזוהים עם רוסיה, ויחידות נוספות הנאמנות לו.³

רוסיה נותרה מעורבת בפרויקטים כלכליים ודואגת לשמר, ובעיקר לתעד למטרות יחסי ציבור, מתן סיוע הומניטרי רוסי לאוכלוסייה הסורית בדרום סוריה. ולעומת מחאות קודמות, בהפגנות הרחבות נגד משטר אסד שהתחוללו בסווידא בסוף חודש אוגוסט 2023 על רקע המשבר הכלכלי המתחולל בסוריה, נמנעה רוסיה מלהתערב ומלתווך בין המקומיים למשטר. יש בכך עדות נוספת לקשב מוגבל יותר לזירה הסורית.

מוסקבה נותרה דומיננטית בכל הנוגע לפעילותה הדיפלומטית באזור, לרבות במאמצי התיווך בין סוריה לטורקיה (עד כה בהצלחה מוגבלת) ובהעמקת היחסים בין המשטר הסורי לעולם הערבי. רוסיה גם ראתה באור חיובי מאוד את חזרתה של סוריה לליגה הערבית במאי 2023. ואולם על אף התמיכה הרוסית הפומבית, להתקרבות הסורית לעולם הערבי עלולות להיות השלכות שליליות על הנוכחות הרוסית במדינה:– המדינות הערביות ראו בהידוק הקשרים עם סוריה, ובהגדלת ההשקעות הכלכליות ממדינות המפרץ, מהלך שיאפשר לאסד לגוון את משענות התמיכה שלו ולצמצם בטווח הרחוק את תלותו באיראן

3 מנהל באריש, "אלקדס אל-ערבי מפרסם את תוכנו של מסמך שדלף: הנשיא פוטין הורה לצמצם את התמיכה הרוסית בגייס החמישי ובקבוצות מקומיות בסוריה", **אלקדס אל-ערבי**, 23.03.2024 (ערבית).

וברוסיה. אחד מן התנאים שהוצבו בפני אסד בתמורה להכרה המחודשת הוא הרחקת הכוחות הזרים ממדינתו, וזו עלולים לכלול בעתיד גם את הרוסים. בשורה התחתונה – על אף אתגרי המלחמה רוסיה צפויה לשמר נוכחות מספקת כדי להבטיח את האינטרסים שלה בסוריה, ואין צפי לעזיבתה את סוריה בעתיד הנראה לעין. ניכר גם כי אין בכוונתה של רוסיה לצמצם את פעילותה במדינה. יתרה מכך, לנוכח חולשתה באוקראינה סוריה הופכת לנכס חשוב אף יותר בעבור רוסיה שכן היא מאפשרת לה נוכחות בלב המזרח התיכון והקרנת עוצמה צבאית והשפעה פוליטית. עם זאת חולשתה של רוסיה בעקבות המלחמה עלולה להקשות עליה לשמור על רצף פעילות גבוה בשלל התחומים שבהם הייתה מעורבת בסוריה, ולכן טווח השפעתה עלול להצטמצם.

יחסי רוסיה-ישראל בסוריה

ההתערבות הרוסית בסוריה בשנת 2015 הביאה את רוסיה אל סף דלתה של ישראל, מציאות שחייבה הסדרה בין המדינות. על אף הצהרותיו של פוטין בדבר הסגת הכוחות הרוסיים מסוריה, ההערכות בישראל היו שרוסיה תימצא בסוריה עוד זמן רב, והיא עלולה להגביל את חופש הפעולה של ישראל שם בפגיעה במטרות הקשורות לאיראן. הנוכחות הרוסית יצרה לישראל אילוץ נוסף – הימנעות ככל האפשר מסיכון בנפש של הכוחות הרוסיים בסוריה. בטווח המיידי היתה לכך השפעה על הפעילות של ישראל במערכה שבין המלחמות (מב"ם). מנתוני התקיפות המיוחסות לצה"ל בחודשים שלאחר כניסת הרוסים לסוריה עולה כי במשך יותר משנה מספרן היה מועט ורובן התמקדו בצד הסורי של אזור הגבול בין סוריה ללבנון (הרי קלמון). ככל שחלף הזמן וגורמי צה"ל הסתגלו לתיאום עם הרוסים, שב ועלה מספר התקיפות.

לנוכח הסיכון לעימות אווירי-צבאי במרחב הפעולה של ישראל ורוסיה בסוריה, הן כוננו מנגנון תיאום ביטחוני למניעת הסלמה או התנגשויות שאינן מכוונות. עם הזמן חרג המנגנון מן הרמה הצבאית-טקטית והתפתח למנגנון תיאום אסטרטגי הכולל בין השאר פורום התייעצות משולש שחברות בו רוסיה, ישראל וארצות הברית.

בשלוש השנים הראשונות למעורבותה בסוריה לא התערבה רוסיה בתקיפות הישראליות. יתרה מכך, ממשלת ישראל החלה לראות ברוסיה מדינה העשויה להגביל את פעילות איראן וחזבאללה בסוריה – תפיסה ששירתה את מוסקבה שכן היא אפשרה לה מרחב תמרון גדול יותר בין השחקנים שבזירה הסורית. ישראל מצידה ראתה ברוסיה ערוץ תקשורת להעברת מסרים למשטר אסד, לכשנדרשה לכך. בוועידת הלסינקי שהתקיימה בקיץ 2018

בהשתתפות נשיא ארצות הברית דאז דונלד טראמפ, מקבילו הרוסי ולדימיר פוטין וראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו, הוחלט כי הצדדים יפעלו יחד כדי להגן על האינטרסים הישראליים בזירה הסורית. בחודש יולי הודיע השליח המיוחד של רוסיה בסוריה אלכסנדר לברנטייב: "הגענו להסכמה עם ידידינו האיראנים כי יחידות מסוימות שהיו שם [בגבול סוריה-ישראל] כדי להבטיח את הביטחון של אזור ההסלמה הדרומי יועברו למרחק בטוח של 75-80 ק"מ. הם ממלאים את הבטחותיהם".⁴

ואולם על אף הצהרותיהם של בכירים ישראלים ורוסים על שהמדינות שותפות לאינטרס להצר את צעדיה של איראן בסוריה, בפועל היה מדובר בצעדים מוגבלים, מדודים ולא עקביים. רוסיה נעדרה כוונות ויכולות ממשיות לדחוק את האיראנים מסוריה, והעדיפה לשמרם ולראות בהם קלף מיקוח מול ישראל, מגמה שתתעצם לנוכח חיזוק היחסים בין המדינות עקב הסיוע האיראני לרוסיה במלחמה באוקראינה. אך מוסקבה לא הגבילה במישרין את חופש הפעולה של צה"ל בזירה הסורית, ושתי המדינות שמרו על תיאום מתוך אינטרס משותף. הקשר האישי שנוצר בין מנהיגי המדינות סייע בכך – בשנים 2015-2021 קיימו ראש הממשלה נתניהו והנשיא פוטין 41 שיחות טלפון ונפגשו 14 פעמים.

עם זאת בלתי נמנע שהתקיפות התדירות של ישראל בסוריה ומנגד המעורבות המסיבית של רוסיה ותמיכתה הגוברת באסד, יעוררו מתיחויות מעת לעת. בכירים רוסים, בהם שגריר רוסיה באו"ם ושגריר רוסיה בישראל, גינו לעיתים תכופות את הפעילות הישראלית "מערערת היציבות" בסוריה ובמזרח התיכון. ביולי 2021 פרסמו מוסקבה, טהראן ואנקרה הצהרה משולשת המאשרת את מחויבותן לריבונות סוריה. הן גינו את המשך ההתקפות הצבאיות הישראליות בסוריה "אשר מפירות את החוק הבינלאומי, את המשפט ההומניטרי הבינלאומי ואת ריבונות סוריה והמדינות השכנות, ומסכנות את היציבות ואת הביטחון באזור" וקראו לשים להן קץ.⁵ באותו החודש דווח גם שאדמירל משנה ואדים קוליט, ראש המרכז הרוסי לפיוס צבאי בסוריה, עדכן כי כוחות רוסיים סייעו לסורים ביירוט ארבעה טילים ששיגרו מטוסי F-16 ישראליים.

4 Anastasia Levchenko, "Iranian Forces in Syria Remain 50 Miles Away from Israeli Border – Putin's Envoy", Sputnik International, April 27, 2022, <https://bit.ly/3ScIpYK>

5 Tass Reporting Team, "Russia, Iran, Turkey reaffirm commitment to Syria's sovereignty – statement", TASS, July 8, 2021, <https://bit.ly/3Q9nNwH>

השלכות המלחמה באוקראינה על חופש הפעולה הישראלי בסוריה

המלחמה באוקראינה חייבה את רוסיה לשכך מתיחויות ולהימנע מעימותים נוספים בזירות אחרות שבהן היא מעורבת, מתוך הכורח למקד מאמצים ומשאבים בזירת המלחמה. לדוגמה, מוסקבה הפעילה לחצים כבדים על טורקיה לא לצאת למערכה צבאית נוספת נגד הכורדים בצפון סוריה באותה העת. יתרה מכך, גבר האינטרס הרוסי לשמור על יחסים תקינים עם ישראל, שהמשיכה לתקוף בסוריה ביתר שאת לנוכח המציאות המתגרת מבחינתה.

ישראל מצידה מאמצת קו זהיר מול רוסיה ונמנעת מהעברות אמצעי לחימה משמעותיים יותר לאוקראינה כגון סוללות "כיפת ברזל". הסיבה לכך היא החשש שרוסיה תגביל את חופש הפעולה של חיל האוויר בסוריה ואולי אף תגיב בהפלת מטוס של חיל האוויר. באוקראינה עצמה ובמערב התומך בה ניכרת מורת רוח מן העמדה הישראלית "ההולכת בין הטיפות". נשיא אוקראינה וולודימיר זלנסקי שב והפציר בישראל לסייע לכוחותיו ואף קרא לישראל לספק לאוקראינה מערכת "קלע דוד" ליירוט כטב"מים וטילים. ממסמכים שדלפו מהפנטגון באפריל 2023 עלה כי הממשל האמריקני בחן את האפשרות ללחוץ על ישראל לספק לאוקראינה נשק, לרבות טילים נגד טנקים ומערכות הגנה אווירית מתקדמות.⁶

ואולם על אף החששות בישראל מפגיעה בחופש הפעולה שלה בסוריה ולמרות הגידול בקצב התקיפות הישראליות בסוריה, ב־2023 לא נרשמו תקריות חריגות מול רוסיה. אפשר ללמוד מכך כי האינטרס לשמור על התיאום בין המדינות הוא הדדי וכי רוסיה אינה מעוניינת לפתוח חזית נוספת מול ישראל, בעיקר לנוכח השחיקה במעמדה הבינלאומי. מוסקבה מודעת גם לפוטנציאל ההיזק הישראלי בסוריה ולכן בוחרת לשמור על תיאום ולהבליג על התקיפות הישראליות. עוד אפשר להניח כי התקיפות המיוחסות לישראל נגד יעדים איראניים בסוריה עדיין משרתות במידה מסוימת את מוסקבה – שאומנם משתפת פעולה עם טהראן אך גם מתחרה בה על השפעה ועל שליטה בסוריה.

עם זאת שתי התפתחויות עלולות לערער את הרצון ההדדי של רוסיה ושל ישראל לשמר את שיתוף הפעולה ואת היחסים ביניהן. ב־2022 וב־2023 הגבירה ישראל את התקיפות נגד שדות תעופה אזרחיים בסוריה, לאחר שהם שימשו את איראן פעמים רבות ותכופות להעברת אמצעי לחימה למדינה. שתיים מתקיפות אלה הובילו לגינויים מצד רוסיה. כבפעמים קודמות זומן השגריר הישראלי ברוסיה לשיחת הבהרה, אולם לראשונה החליטה רוסיה גם לגבש הצעת החלטה במועצת הביטחון של האו"ם לגינוי של ישראל ולאזהרתה מפני

6 יוהנתן ליס, "ההתקרבות של רוסיה לאיראן מסכנת את התיאום עמה בסוריה", **הארץ**, 4 באפריל 2023,

<https://bit.ly/45ECGwt>

ערעור היציבות ומפני פגיעה בריבונות הסורית. ההחלטה לא עלתה לדיון בסופו של דבר, אך עדיין יש אפשרות שהתקיפות הישראליות יגררו תגובות חריפות יותר ממוסקבה בעתיד. התפתחות משמעותית יותר המגלמת פוטנציאל שלילי ליחסי ישראל-רוסיה נובעת מהידוק היחסים בין רוסיה לאיראן על רקע המלחמה באוקראינה ומן הסיוע הצבאי שטהראן מעניקה למוסקבה במלחמה. בעקבות ההזדקקות הרוסית לסיוע האיראני לאחר חודשי לחימה ממושכים באוקראינה סיפקה איראן לרוסיה כטב"מים, טילים, אמצעי לחימה אחרים והדרכה אופרטיבית. בהמשך יסופקו כנראה גם טילים לטווחים קצרים ובינוניים וכן יוגש סיוע בבניית מפעל לייצור כטב"מים ברוסיה, שעל אפשרות הקמתו דנו מוסקבה וטהראן. דווח גם כי טהראן ומוסקבה שוקלות לשתף פעולה בתחום הימי, לרבות רכישת ספינות מלחמה רוסיות וסיוע בתכנון ספינות ייחודיות לצרכים האיראניים. בתגובה לדיווחים אלה טענה ארצות הברית נגד רוסיה כי הסיוע הצבאי שהיא מעניקה לאיראן מעמיק את מערכת היחסים ביניהן לכדי ברית צבאית.

נוסף לשיתוף פעולה מודיעיני וטכנולוגי תמורת סיוע, עלולה איראן לגבות מחיר מן הרוסים – ייתכן בדרישה למתן חופש פעולה גדול יותר לפעילותה בסוריה ואולי אף בהסכמה רוסית להגן מפני התקפות ישראליות על נכסים איראניים או על העברות של אמצעי לחימה. אפשר גם שטהראן תלחץ על מוסקבה להגיב בתקיפות רבה יותר על הפעולות הישראליות נגד יעדיה בשטח סוריה, ושרוסיה תתגמל את איראן בתחום הנשק הקונווציונלי – כטב"מים, טילים ומטוסי קרב במרחב הסורי – מהלך שעלול לפגוע במאמצים הישראליים לשבש את ההתבססות האיראנית בסוריה.

מלחמת "חרבות ברזל"

מתקפת החמאס על ישראל ב-7 באוקטובר הציתה מלחמה רב-זירתית, במהלכה נאלצה ישראל להתמודד עם שורת התקפות משלוחיה של איראן במזרח התיכון – חזבאללה בלבנון, החות'ים בתימן ומיליציות שיעיות בעיראק שתקפו גם בסיסים אמריקניים. מעבר לחובתם לסייע לחמאס במסגרת מחנה ההתנגדות, מטרת הארגונים היתה לנהל עימות מוגבל על מנת להפעיל לחץ על ישראל לסיים את המלחמה וכן לאלץ את צה"ל להסיט את הקשב מעזה לעבר חזיתות נוספות.

בסוריה, לעומת זאת, מעבר למספר תקריות ירי המיוחסות בעיקר לגורמים פלסטיניים, ותקיפות של מיליציות שיעיות נגד בסיסים אמריקניים במדינה, לא התגבשה חזית פעילה

באזור הגבול. ניכר כי הנשיא אסד, אינו נאות להירתם למערכה ולהפוך את סוריה לזירת לחימה משמעותית, מהחשש לתגובה ישראלית חריפה שתסכן את מעמדו ושרידותו. על אף האתגרים עימם ישראל התמודדה במסגרת העימות הרב זירתית, נראה כי היא זיהתה בסוריה זירת פעולה נוחה לתגובה נגד פעולות הצי. כך מאז סוף 2023, וביתר שאת בתחילת 2024 החלה ישראל להגביר את היקף וקצב התקיפות בסוריה, באופן שאפשר לה להעמיק את פעילותה נגד חזבאללה והצי במדינה, במטרה לגרוע מיכולותיהם הצבאיות. מעבר להיבט הכמותי, ישראל שינתה את האסטרטגיה בה נקטה בעשור האחרון ובאופן החורג מ"כללי המשחק" שהתגבשו מול חזבאללה והצי, החלה לתקוף ישירות בכירים איראניים ופעילי חזבאללה הקשורים בפרויקט ההתבססות וההתעצמות האיראני בסוריה. על אף עליית המדרגה בפעילות הישראלית, לא נשמעו גינויים חריגים מצד מוסקבה כבעבר (למעט במקרה של תקיפות שדה התעופה הבינלאומי בדמשק הנתפס כסממן ריבוני). עם זאת, בינואר 2024 נקטה רוסיה צעד מפתיע שניתן לפרשו כניסיון לאתגר את ישראל נוכח הגברת פעילותה בסוריה. כלי טיס של צבא רוסיה החלו בפטרולים לאורך "קו בראבו" של הפסקת האש בין ישראל לסוריה כדי "לפקח על המצב".⁷ עוד דווח על הקמת עמדת תצפית חדשה, עליה מתנופף דגל רוסי, ברמת הגולן סמוך לקו. זאת לצד דיווחים כללים יותר על הגברת הנוכחות הרוסית בדרום רוסיה. ההערכות בישראל הן כי הקרמלין מעוניין להפריע ולהרתיע את ישראל מלתקוף מטרות איראניות וכן יעדי חיזבאללה, על בסיס הטענה שפעילות חיל האוויר מאזור הגולן מסכנת ישירות כלי טיס ואנשי צבא רוסים. הסבר נוסף, הוא שמדובר בניסיון רוסי-סורי להגביר את השליטה במרחב לא רק במטרה לרסן את ישראל, אלא גם את המליציות האיראניות והפלסטיניות הפועלות נגד ישראל ועלולות לגרור תגובה צבאית חריפה מצידה שתערער את היציבות השברירית ממילא באזור.

סיכום ומשמעויות לישראל

סוריה עומדת בליבת פעילותה של רוסיה במזרח התיכון ומשמשת את מוסקבה כפלטפורמה להקרנת עוצמה אזורית. על אף מעורבותה הממושכת והקשיים שהיא חווה במלחמה באוקראינה, ניכר כי מוסקבה תמשיך לפעול לביצור מעמדה והשפעתה בסוריה, מבלי לגרוע מהנכסים האסטרטגיים שצברה עד כה.

Russian News Agency, "Russian aircraft begin patrolling Syria-Israel disengagement line – military". TASS, 18.01.2024

הנוכחות הצבאית הרוסית בגבולה הצפוני של ישראל והקואליציה הצבאית שכוננה רוסיה עם אויביה – איראן, חזבאללה וסוריה הפכו את מוסקבה לרכיב חשוב במערכת השיקולים הצבאיים והמדיניים של ישראל בשנים האחרונות. מגמה זו התעצמה אל מול מלחמת רוסיה־אוקראינה ואילצה את ישראל לתמרן בין האינטרסים בצפון לבין העמידה לצד ארצות הברית ויתר מדינות המערב בתמיכתן באוקראינה.

מהזווית הרוסית, ישראל מהווה אתגר משמעותי בהיותה מעצמה צבאית אזורית, בשל יחסיה המיוחדים עם ארצות הברית ומתוקף עוצמתה הצבאית ויכולתה להפריע ולשבש את התוכניות של רוסיה בסוריה ובאגן המזרחי של הים התיכון. בהקשר האוקראיני, סיוע ישראלי צבאי משמעותי יותר לאוקראינה עלול לפגוע בהישגים הצבאיים שמוסקבה מנסה לייצר ולכן תגובתה על מהלך ישראלי כזה עלולה להיות תקיפה. זאת כתוצאה מההכרה הרוסית במנוף שיש לה על ישראל לאור נוכחותה ותפקידה המרכזי בסוריה ולרגישות שאלו מציבים על הפעילות הצבאית הישראלית בזירה.

העמדה הניטרלית יחסית של ישראל במלחמה באוקראינה המחישה את החשיבות שיש לאיראן מיחסת לתפקיד הרוסי בצפון, וכן את נכונותה של ירושלים להכפיף שיקולים אסטרטגיים ואינטרסים מדיניים רחבים יותר לטובת תחזוק המערכה הצבאית בסוריה. אמת, חופש הפעולה בסוריה הוא בעל חשיבות רבה, במיוחד לנוכח הנחישות הרוסית להישאר בסוריה בעתיד הנראה לעין, אבל השיקול המוסרי שבסיוע לאוקראינה והעמידה לצד העולם המערבי־דמוקרטי הינם בעלי ערך וחשיבות רבים יותר מאשר שיקולים טקטיים צרים הקשורים בהפעלת כוח בסוריה.

אירוע זה מלמד על ההישענות המופרזת של ישראל על המערכה שבין המלחמות כאסטרטגיה בלעדית בסוריה ועל היעדר חלופות, שראוי שתהיינה, במידה והנסיבות יקשו בעתיד על המשך מימוש המערכה. כדאי שישראל תכיר בכך ששימור היחסים בין המדינות הוא אינטרס הדדי, גם מצדה של רוסיה, קל וחומר לנוכח חולשתה הנוכחית בזירה הבינלאומית. רוסיה אינה יכולה להרשות לעצמה להסתבך עם ישראל בעת הנוכחית ולכן צפוי שהיא תמשיך להכיל את הפעילות הישראלית, כל עוד ישראל תיזהר מפגיעה בכוחות הרוסיים, וכל עוד היא לא תפריז בתקיפותיה נגד יעדי משטר אסד באופן שעלול להיתפס כאיום על המשך שלטונו.

בעוד שישראל מהלכת בין הטיפות, ניכר שרוסיה לא מהססת להדק את שיתוף הפעולה הצבאי והאסטרטגי עם איראן. אף על פי שרוסיה ואיראן טרם חצו קו אדום שיביא לשינוי רשמי בעמדתה של ישראל כלפי אוקראינה, המשך כישלונות צבאיים נוספים באוקראינה,

עלול להוביל לכך שההסתמכות של מוסקבה על טהראן תגבר ותתוגמל בהשפעה איראנית גדולה יותר בסוריה.

הגברת האיום הצבאי על ישראל מצד איראן בסוריה כתוצאה מכך, כמו גם לחץ גדול יותר שצפוי להיות מופעל על ישראל מבעלות בריתה המערביות ככל שהמלחמה באוקראינה תימשך, יחייבו את ישראל לחשיבה מחודשת על גישה למלחמת רוסיה-אוקראינה, באופן שידרוש מצידה לקחת חלק פעיל יותר בעמידה נגד התוקפנות הרוסית ויקשה עליה להמשיך לשבת על הגדר.

אירועי השנה האחרונה הבליטו את הזיקה הבעייתית שנוצרה בין הפעלת הכוח הישראלית בסוריה לבין עמדתה כלפי המלחמה באוקראינה. הדבר מחזק את הצורך בעדכון המב"ם, בצמצום ההישענות עליה כאסטרטגיה בלעדית ובתוך כך בהקטנת המשקל שיש לרוסיה ביכולת לממשה.

זאת ניתן יהיה להשיג באמצעות דיוק המערכה, מיקוד ביעדים אסטרטגיים, צמצום תקיפת יעדי משטר ואימוץ שיטות נוספות הקיימות בסל הכלים הישראלי, וחורגות מהפעלת הכוח הקינטית של חיל האוויר: שימוש רב יותר בכוחות מיוחדים, מאמץ דיפלומטי מול מדינות האזור (ובראשן מדינות הסכמי אברהם) להעמקת שיתוף הפעולה נגד הפעילות האיראנית בסוריה, ופיתוח כלי השפעה רכים מול קהילות מקומיות בסוריה.

לבסוף, המערכה הישראלית בסוריה מחויבת להיות תחת מדיניות ממשלתית ואסטרטגיה מדינית מוסכמת, בשיתוף ובהובלת הדרג המדיני. זאת על מנת לתעדף נכון יותר שיקולים אסטרטגיים על פני אילוצים טקטיים ולהתאימם ליעדים המדיניים הרחבים יותר.

בשורה התחתונה, חשוב שישראל תשמור על תיאום וערוצי שיח עם רוסיה ותגבש מראש כללי משחק עימה אשר לתרחישים עתידיים בסוריה, אך לצד זאת ועל רקע המלחמה באוקראינה, תדאג להוכיח את אמינותה כבעלת ברית של אירופה וארצות הברית, ובעיקר תקפיד להיות בצד הנכון של ההיסטוריה.